

Occità, basc i gallec: tres escenaris terminològics

Era lexicografia de lengua d'Òc : Brèu assai de sintèsi

BERNAT ARROUS
Acadèmia Aranesa dera Lengua Occitana

« **E**s paraules non puden », ce ditz un vielh arreper-
vèri gascon, volent díder per aquíu que, en
ua lengua, cada mot a era sua utilitat e era
sua foncion, e que non son es mots que son
lègi, senon er emplec que a viatges ne hèm. Es estu-
dis de lexicografia occitana aufrissen ath curiós com
as cercaires un camp propiament illimitat. Eth país
d'Òc que, segon era fórmula consagrada, s'expandís
« entre mars e montanhes », de Bordèu denquia Niça
(Nissa), ei ua tèrra de contrastes. A ua realitat sus eth
terrenh dejà complèxa, que s'explique pera existència
de divers dialèctes primaris que an generauments evo-
luat de manèra autonòma, s'ahigen encara es vicissituds
istoriques ben conegudes — era manca d'unitat poli-
tica tot ath long dera Edat Mieja, er estat de diglòssia
indusit pera introduccion concurrenta deth francés ena
màger part deth domeni, eca — que an tanben contri-
buit a pesar sus era lengua e a condicionar-ne era evo-
lucion. Aqueth article n'a cap d'auta ambicion que de
proposar ath liegedor un brèu assai de sintèsi que l'en-
vite, dilhèu, a anar un shinhau mès luenh ena riquesa
lexicologica que caracterize aquera auta lengua pròpia
de Catalonha que ei er aranés.¹

1 Eth vocabulari aranés

Abans d'entrar en vieu deth subjècte, dilhèu non ei
inutile de rebrembar quauquis uns des trèts as quaus
es lexicografes que se son interessadi ar occitan s'an
trobat confrontadi. N'arretengueram quate que mos
pareishen essenciaus.

TERMINÀLIA 12 (2015): 45-59 · DOI: 10.2436/20.2503.01.82
ISSN: 2013-6692 (impresa); 2013-6706 (electrònica) · <http://terminalia.iec.cat>

1.1 Eth polimorfisme

Era evolucion fonetica soent distinta d'un dialècte a un aute a condicionat era existéncia d'un pialèr de variantes fonetiques. Aquera variabilitat, ben segur, non ei sistematica. E moltes paraules revestissen era madeisha forma o guaireben era madeisha forma d'un estrem a un aute deth domeni. Atau, es etimons PĀTRE(M) e MĀTRE(M) an dat a pus prètz pertot o ben *paire* e *maire*, o ben *pair* e *mair*. Que s'i ahigen en Aran e enes Valades occitanes d'Itàlia, es formes *pare* e *mare*, que se sòl generauments explicar pera influéncia deth catalan o deth piemontés, e locauments, es gallicismes dejà antics, *pèra* e *mèra*. Mès, deth sòn costat, FĪLŪ(M) aboteish, segon es parçans, a *filh*, *hilh* o *fiu* (*fiéu*), sense parlar de *fil*s < FĪLŪS, en Daufinat. Dera madeisha manèra, tà qui se servís dera grafia *mistralenca*, es continuators de FEMĪNA(M) (> *femme*, en francés) s'enaucen a un quizenat : *femo*, *fumo*, *fremo*, *frumo*, *femno*, *fenno*, *feno*, *feino*, *fenna*, *finno*, *hemne*, *henno*, *hemble*,² eca. Ja sie qu'eth recors ara grafia *alibertina* (*normalizada*) permete de redusir-ne considerablaments eth nombre, ne sobre totun quate que son irreductibles : *femna*, *frema*, *hemna*, *hembla*. Eth tractament diferenciat de -T- entervocalic latin venguent enterferir, laguens era madeisha paraula, damb eth de -LL geminada « en finala romanica », mos arretrobam en un cas estrem coma UĪTĒLLU(M) (> *vedèl*, en catalan) en preséncia d'un bon vintenat de variantes fonetiques : *vedèu*, *vudèu*, *vedèl*, *vudèl*, *bedèl*, *bidèl*, *budèl*, *bedèu*, *bedèt*, *bedètch*, *betèl*, *betèt*, *betètch*, *betèytch*, *vedè*, *vèl*, *vèu*, *vè*, eca, qu'er us dera grafia *alibertina* permet totun de ramiar a sies : *vedèl*, *vedèu*, *vedeu*, *veu*, *vedèth*, *vetèth*.³ Eth participi passat deth vèrbe *hèr* (lat. FACTU) que entre ena composicion de divèrses formes compòstes (un prètz-hèt) aufrís, se mès non, cinc formes distintes : *hèt*, *hèit*, *fèit*, *fait*, *fach*. Non servirie ad arren de multiplicar es exemples.

1.2 Era importància devoluda ara sinonimia

Un pialèr de bèsties, d'audèths, de plantes, d'utissi pòrten un detzenat, un vintenat, de còps que i a, de nòms diferents e equivalents. Eth *can* < CĀNE(M) — en naut país nissart, en Losèra e en Cantal, d'acòrd damb era evolucion fonetica locau, diden lo *chan*, en Lemosin lo *chen*, en Lomanha le *canh* —, s'apèra tanben lo *chin* en Provença, en Daufinat o en Massís centrau e le *gos* en Lengadòc o en Arièja. En Aran, se ditz generauments eth *gosset*, mès en Les diden de nauèth eth *can* com en Luishon o en St Biat. A costat de *mainatge* < *MANSIONATĪCU(M) — *meinage*, *meinàgi* en provençau —, existís tanben *mainat*, *dròlle*, *e(n)fant*, *fant*, *gojat*, *còishe* o *còishe* (enes Lanes), *garçon*, *bòt* (aguest darrèr tèrme mès particularaments enes Valades), *jove*, mès tanben tota ua corderinga de formes ipocoristiques : *pichon*, *pechon*, *pichòt*, *chin* (en Biarn), *poquet* (en Aspa),

shòt (en Bigòrra), *pòc* (en Luishon), *nin*, *gojatòt*, *filhet*, *hilhòt*, *mainadet*, *mainadòt*, *garrion*, *pechit*, *botion* (enes Valades), e ben solide, es abotissents de FĪLŪ(M) (*filh*, *hilh*, *fiéu*...) dejà mencionadi mès ensús. Aqueth polimorfisme afècte tanben es formes gramaticaus : *atau*, *eth* < ĪLL(E), *er* dauant vocala (*er òme*, *er arbe*) son es formes que se hè servir en aranés, e ena màger part dera montanha gascona, entar article determinat en masculin singular ; mès tanben se pòt emplegar era forma panoccitana, lo — en grafia *felibrenca* : *lou* < (ĪL)LU(M) — que, locauments (en Menton/Mentan), se pòt redusir a *o(u)* o convertir-se, per un efècte de rotacisme, a *ro(u)* ; en Tolosa, en Foish, en Carcassona, en Fenolhedés, en Baisha Auvèrnhe, tanben existís era forma *le* que represente er antic cas subjècte (< ĪLLE) e, en divèrsi punts des Pirenèus (Donasan, país de Saut) e des Aups (Brelh, Ra Briga, Ols), es variantes combinatòries (en alternància damb *le* o *lo*), *el* o *al* (*èl*, *ar*). Enfin, en Grassa, Castelana, Levens, eca, s'a perpetuat er antic usatge de *so(u)* que remonte, com er article *salat* en catalan, ath pronòm latin (IP)SU(M) (en aranés, tanben, se conequec, en temps, era forma *es* < IPSE, que s'a conservat ena microtoponimia e era antroponimia.

1.3 Era esficacitat des mòdes de derivacion e de composicion

Ena lengua d'Òc, es sufixes jòguen un papèr considerable. Atau, der adjectiu *vièi* (= *vièlh*, *vielh*), eth provençau tire, tot en un còp, *vieiac* (= *vielhaca*), *vieianchoun*, *vieiarda(r)* (« *envielhir-se* »), *vieiaríe* (= *vielhariá*), *vieias* (= *vielhàs*), *vieiaçous* (= *vielhassós*), *vieiet* (= *vielhet*, « un *shinhau vielh* »), *vieiege* (= *vielhitge*), *vieiou*, *vieiouge*, *vieieur* (= *vielhor*), *vieiu* (= *vielhum*) ; en gascon, tanben i a *vielhèr*, *vielhumí*, *vielhaco*, *vielhassejar*, *vielhejar*, *vielhòt*, *vielhotèr* ... Tota ua gamma de diminutius e d'augmentius permeten tanben d'amatigar eth discors : un *ostau* ei ua *casa*, ua *maison* ; un *ostalet*, un *ostalòt*, un *ostalon*, ua *caseta*, un *cabanon* ; mès un *ostalàs* ei ua *casa grana* e *lèja*, e per extension, un *immòble*. En provençau, un *anhelet* ei un *anhèth petit*, un *anheret* ; mès un *anhelon* (*agneloun*) ei un *anhèth* que encara non ei despopat.⁴ Uns quanti dialèctes pirenencs (er aranés, eth luishonés, er asuèr⁵) compartissen damb eth còrso e damb d'auti dialèctes italics, un procediment de composicion arcaizant que consistís a amassar un substantiu e un adjectiu per miei d'un -i- « de ligason » (B. Sarrieu) que n'a cap d'auta foncion que de marcar « era frontèra entre es dus morfèmes deth compausat » (M.-J. Dalbera-Stefanaggi). Mentauem, per exemple, entre d'autes formes, *capigròs*, *capibaish* tà qui a eth cap gròs, *baishet* ; *bracilong*, *camilong*, *camicort* tà qui a es braci longui, es *comes longues* o *cuertes* ; *saumisord* (« *sord com un saumet*, un *ase* ») ; *nasitòrt* (« *damb eth nas de trauèrs* ») ; *cabihòrt* (« *capborrut*, *obstinat* ») ; *capihòl* (« *lhòco*, *hòl* »), eca.⁶

Participants en la III Nuèch de la Lengua dins l'Encastre Digital a Barcelona

1.4 Era prioritat balhada as mots de formacion popular

Aquera aptitud der aranés a recórrer en permanéncia as procediments de derivacion e de composicion, li permet soent de trobar en eth es ressorsas que li hèn nacèra entà respòner as sòns besonhs, sense auer de passar, entad aquerò, pera mediacion d'ua formacion sabenta. « A costat deth francés, tradicionau, sabentàs, aristocratic, eth provençau apareish, des deth punt de vista deth vocabulari, com ua lengua joena, flexible, plia de vitalitat e molt estacada ara integritat deth sòn sistèma fonetic » (A. Gourdin).⁷ Tath provençau literari, Juli Ronjat mencione, per exemple, es formes *Bezieren, terrenau, aprouvençali, fèsto vierginenco*, totes de formacion popular e intelligibles còp sec, mentre qu'es sòns equivalents francesi — *Biterrois, indigène, provençaliser, fête parthénienne* — son toti d'òrigen sabent e, per tant, artificiaus. N'i a moltes mès : cf. *n(u)eitiu < n(u)eit*, *aigós o aiguassut < aig(u)a*, per *nocturne (≠ nuit)*, *aqueux (≠ eau)*, en francés, eca. Acontentem-mos d'arrebrembar qu'era lengua d'Òc (concretaments, eth provençau) a espontaneaments trobat ua faïçon idiomàtica e meravelhosaments parlanta e imatjada de revirar er anglicisme *web* : *lou maiun* (eth malhum !)

Aguesti son quauques uns des trèts caracteristics deth vocabulari occitan. Tau quau, era lengua d'Òc se presente donc com un objècte d'estudi dense, complex, estacant e originau sus eth quau era sagacitat des lexicografes non podie cap mancar d'exercir-se lèu.

2 Es dictionaris istorics

E podem considerar que ua lista de paraules apareia des segon era orde alfabetica e acompanyant-se, sense cap mès de comentari, de ua glòsa en ua auta lengua constituís en si un dictionari ? Se tau ei eth cas, ala-

vetz, eth primèr assai de lexicografia aranesa (provençau) remonte ath s. XIII e qu'ei era òbra d'un trobador, Uc Faidit que, en sòn *Donatz proensals* — eth mès antic tractat de gramatica que se coneishe en ua lengua romanica — da, tot en un còp, ua lista de vèrbes, conjugason per conjugason, damb era sua revirada en latin — *parlar loqui, passeiar passus magnos facere, poiar ascendere, segar resecare herbas...* —, e un copiós dictionari de rimes, a on, dera madeisha manèra, cada mot va acompanyat d'un explic en latin.⁸

2.1 Es primèras òbres lexicografiques (1638-1789)

Eth mès antic dictionari occitan conegut ei, ce semble, eth *Dicciovnari Moundi, de la ovn souvn enginats principalomen les mouts les pus escarriés, an l'esplicaciun Francezo deth saberut tolosenc*, Jean Doujat (1606-1688). Emprimat en Tolosa, en 1638, en seguida deth *Ramelet Moundi de Pèire Goudelin (Godolin)*, ère destinat a facilitar era lectura des òbres deth poèta mondin as « *lèjisseïres malaïssids en nostro parladuro* ». Ara, cau demorar era primèra mitat deth s. XVII entà veir a parèisher es primèras òbres lexicografiques de referéncia. Era redacion d'aqueri dictionaris s'inscriu en moviment que pòrte alavetz es Enciclopedistes a recensar de manèra sistematica es coneishences en toti es domenis. Mès qu'a tanben per ambicion d'arrespòner a ua tòca mès didactica. Com ac endique claraments eth títol deth *Dictionnaire Provençal et François*, eth mès antic de toti, que siguec publicat en Avinhon er an 1723, se tracte, tot en un còp, d'afavorir « era instruccion des Provençaus que non an ua intelligéncia sancèra ne un perfectè usatge dera lengua Francesa » e d'assegurar « era satisfaccion des personas des autas Províncias de França que desiren aprèner era explicacion des paraules e des Frases Provençaus ». D'acòrd damb era finalitat aquera, eth dit dictionari aufrís, un shinhau ara manèra d'ua guida

de convèrsa, tota ua garba de frases e d'expressions correntes manlheuades ath parlar de tot dia, destinades a illustrar, de faïçon conrèta, er usatge des paraules : AERA uno chambro : aqueou houstau es ben aera ; AGNEOU : la Fedo⁹ fara leou l'agneou... Qu'ei eth frut deth trebalh d'un religiós, eth pair Sauveur-André Pellas.

Eth Dictionnaire Languedocien-François siguec era òbra mèstra der Abat Pierre-Augustin Boissier de Sauvages (1710-1795). Botanista e naturalista de formacion, aqueth aute eclesiatic, originari d'Alès, se passionaue pera lexicografia. De dimension encara modèsta quan pareishec peth primèr viatge, en Nimes, en un sol volum, en 1756, eth dictionari coneguec ua nauèra edicion en dus volums, deth vieuent der autor, « corregida d'un gran nombre de fautes » e « aumentada d'a pus prètz dètz mil articles (!) e en particular d'ua gran colleccion de repervèris lengadocians e provençaus », en 1785 ; eth sòn nebot ne mièc a tèrme ua tercèra, a títol postum, en 1820 e 1821. Per ben que er Abat de Sauvages se defene d'auer volut « arrecuèlher eth parlar des mès petiti poblets », er obra tge remasse ua quantitat considerabla de tèrmes en usatge en Baish Lengua d'òc e enes monts des Cevenes. Se ne creiguem eth testimòni deth lexicograf francés, Pierre Larousse (1817-1875) : « Er abat de Sauvages n'a de veritat arren negligit entà estudiar a fons eth patés (sic) deth sòn país ; anaue denquia préner era precaucion de tostemp causir es sues serventes enes poblets des Cevenes a on era tradicion des vielhi languatges s'auie conservat melhor. »

En 1785, er an madeish en qué ges era edicion renauida deth dictionari der abat de Sauvages, pareishen en Marselha (Marsiho) dus auti bèri obratges : eth *Vocabulaire François-Provençal* e eth *Vocabulaire Provençal-François* de Claude-François Achard (1751-1809). Mètge (medecin) de formacion, Achard s'auie hèt a conéisher pera sua gran caritat damb es praubes ; entara Revolucion, l'auien encargat d'apitar era bibliotèca publica de Marselha. Damb aqueth enciclopedista, erudit e letra-herit, se complís un aute pas important. Ja non se tracte de partir deth provençau entà mestrejear eth francés. « Eth Vocabulari dera Lengua Provençau que dam », ce ditz enes preliminar, « ei destinat a reviscolar er engèni d'aguesta lengua. » Achard coneish es trobadors ; que sap que ena Edat Mieja, eth provençau siguec er ensturment d'ua cultura rafinada e en auança sus eth

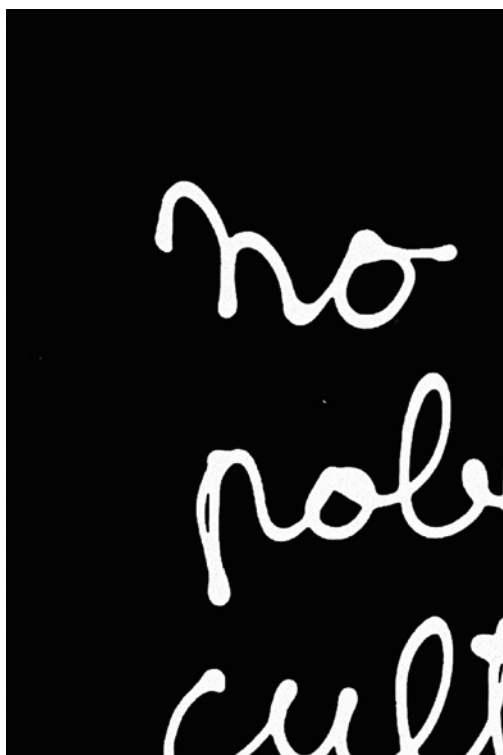
sòn temps : « Ei as produccions des Trobadors qu'era nòsta Lengua deu es elògis que l'an prodigat es nacions vesies. En espaci de tres sègles, qu'ahisquèren eth gelosèr des principaus nacions der Occident, es quaus, en despriet dera sua rivalitat, non se poderen estar de convier que tà escriúer correctaments, mès que tot en vèrsi, calie escriúer en Provençau. » Com er abat de Sauvages, que considèra tanben que « tà sènter a parlar eth Provençau en tota era sua puresa, cau viéuer enes campanhes e arrasoar-se damb aqueri òmes erosi que an airetat dera vertut des sòns pairs-sénhers e non an sofèrt cap d'alteracion enes sues costumes, ne en sòn

languatge. » Es sòns dus vocabularis, que prenen per base eth dialècte en usatge enes parçans de Marselha, hormiguegen de precioses anotacions sus era lengua parlada en darrèr tèrç deth s. XVIII. Achard a ua coneishença precisa deth terrenh : « Era terminason des mots càmbie enes divèrsi lòcs dera nòsta Província. Es mots acabadi en ien en Marselha, atau coma proutectien, dounatien, eca, s'acaben aulhors en ioun e hèn proutectioun, dounatioun, eca. Era conjoncion si qu'es Marselhesi pronóncien se, s'exprimis guaireben pertot per si, & ath contrari es pronòms me, te, se, que òm exprimis en Marselha per mí, tí, sí, an conservat en Ais, en Arles, en Avinhon, era terminason en e, me, te, se. En generau era terminason deth pòble d'Arles, d'Avinhon, eca, ei mès doça ; diden la porto, fieou,

morto. Era de Marselha n'ei mens, prononciam la pouerto, fieou, mouerto. A Tolon & sus es còstes vesies, an ua prononciacion mès ruda & diden la pouarto, fieou, mouarto, eca (...) Es articles le, la, les [deth francés], que's ren comunaments per lou, la, leis, se prononciauen distintaments en plurau en antic Provençau. Es pagesi diden encara lous & las, en lòc de leis. »

Non cau díder era importància simbolica des trebalhs der abat de Sauvages e deth doctor Achard ; qu'an marcat durablaments es esperits e directaments o indirectaments que son ar orígen de tot ce que s'a hèt de dempús en matèria de lexicografia occitana.

En 1864, se pòrte ara coneishença deth public un voluminós trebalh de guaireben 2 000 paraules demorat denquia alavetz en estat manuscrit : eth *Dictionnaire étymologique de la langue qu'on parle en Dauphiné⁶⁰*, d'un tau Nicolas Charbot (1645-1722), de Grainòbol (Grenoble). Se consèrve dus exemplars deth manuscrit d'orígen : era un datat de 1710, er aute — propietat dera Biblio-

tèca Nacionau — de 1717.¹¹ Dera madeisha manèra, dera auta part deth domeni, en Lemosin, era Biblioteca de Lemòtges possedís un exemplar manuscrit deth *Diccionari de lo lengo limosino* datat de 1779. Coma eth pair Pellas, eth sòn autor, Léonard Duclou (1703-1782), explique qu'eth sòn trebalh a per objècte « d'èster utile as estrangèrs que permor deth sòn emplec son obligadi d'auer contactes damb gent que desconeguen guaireben completaments eth francés. » Eth diccionari que ua anotacion d'un naut foncionari reiau definís com « eth frut deth zèle patriotique mès laudable que i age e des coneishences utiles d'un sabent benedictin » remasse es tèrmes en usatge en Nauta Corrèsa (Baish Lemosin). Darreraments, s'a descobèrt tanben « jos la posca d'un granièr » (en povàs d'un graèr), un misteriós *Dictionnaire Provençal François*, elaborat entre 1764 e 1789. Eth manuscrit, que compde sies volumes e recuelh 2 000 pagines e guaireben 34 000 entrades, ei era òbra d'un anonim. Elaborat damb rigor e illustrat de dessenhhs, de repervèris e de citacions manlheudas ara literatura deth temps, qu'aufrís un testimòni unic sus era lengua parlada enes parçans d'Arle, pòc de temps abans era Revolucion francesa.¹²

2.2 Era redescobèrta des trobadors (1823–1844)

Er interès estudiós que s'a manifestat en favor dera lengua d'Òc en s. XVIII se perseguís ena primèra mitat deth s. XIX. Qu'ei atau, per exemple, que, ena dralha de ce qu'a hèt Achard, son publicadi dus auti diccionaris provençaus que acabèn de formar ua trilogia damb eth sòn : eth *Nouveau Dictionnaire Provençal-Français*, d'Étienne Garcin, que pareish en Marselha, en 1823 ; e eth *Dictionnaire Provençal-Français suivi d'un Vocabulaire Français-Provençal*, de J.-T. Avril, publicat en Ate (Apt) en 1839. Estève Garcin (1794-1859), qui ère arregent (mèstre d'escòla) de mestier, se metec a escriuer en provençau sus eth tard ; li deuem un recuelh de faules e de contes (*Poésies Provençales*, 1841), e ce qu'ei rar pera epòca, un roman d'aventures, *La Roubinsouno provençalo*. Com ac endique eth títol complet der obratge, eth sòn diccionari — que dauantege un interessant abracat de gramatica —, conten « es tèrmes des diverses regions de Provença mès malaisits a virar en francés. » De hèt, eth libe regorgue d'informacions sus es dialèctes provençaus. Com Achard, Garcin ei un fin observator dera realitat dialectau. « Cada contrada en Provença », ce ditz, « qu'a tanben era sua manèra de prononciar : es uns diden ami per j'aime, es auti aimi, mès era generalitat diden eimi (...) Enes montanhes, [en] totes es paraules que en francés prenen ua h dempús eth c, se pronóncie era h. Atau capeou, camie [= camia per camisa], cabro se diden chapel, chamie, chabro. » Deth sòn costat, Avril endique qu'eth sòn diccionari, que ei eth « frut d'ua penosa recèrca », s'amerite d'èster

guardat com eth mès complet que i age. « Que deu agradar », ç'ahig, « a tota persona qu'age ua afeccion vertadèra e especiau pera lengua provençau. »

Deth sud-oèst deth país d'Òc d'a on, de dempús eth *Diccionari Moudi* de J. Doujat, n'auie gessut que quauqui recuelhs de « gasconismes corregits » — com es *Nouveaux gasconismes corrigés ou Tableau des principales expressions et constructions vicieuses usitées dans la partie méridionale de la France*, publicadi en Montpelhièr, en 1802, per Étienne Villa —, provien tanben alavetz uns quanti diccionaris, per ben que de dimension mès modèsta e d'intencion mès dobtosa (eth discors culpabilizant sus es « gasconismes » a producit eth sòn efècte.) Atau, tar abat Gary, autor d'un *Dictionnaire Patois-Français à l'usage du Tarn et des départements circonvoisins*, ric de 4 000 paraules (Castres 1845), tant valerie « que non i aguesse en França que ua sola e madeisha lengua pertot. » Era redaccion des sòns articles non dèishe d'aulhors subsistir cap de dobtè sus era finalitat deth sòn obratge; be's tracte prumèr que tot d'aprèner a expressar-se correctaments en francés :

AKÉL, ÉLO [= aquel, aquela], *Ce, Cet, m. Cette, f. sing. Ces, plur. masculin et féminin. Pronom démonstratif adjectif qui indique les personnes ou les choses. Ce cheval. Cet oiseau. Cette femme. Ces jardins. Ces maisons.*

Lorsque Akél n'est point accompagné d'un nom, il se rend par Celui-là, Celle-là, pour le sing. Ceux-là, Celles-là, pour le pluriel. Entre tous ces tableaux, celui-là est le plus beau.

Dera madeisha manèra, Dupleich, que hè paréisher, en 1843, un *Dictionnaire Patois-Français à l'usage de l'Arrondissement de Saint-Gaudens et des cantons adjacents*, où l'idiome est plus uniforme, se defen, de voler, ce hènt, « establir règles tà un idiome que [preten] reformar (estremar) ». « Quau se volhe elògi que se hèsque deth Patoès », ce ditz encara eth nòste bon arregent, « qu'ei tostemp incorrècte. » Eth sòn diccionari apòrte totun un esclai-ratge unic e de primèra man sus eth gascon parlat en piemont comengés deth temps dera Revolucion de Junhsèga. Joan Coromines madeish, en sòn obratge, *El parlar de la Vall d'Aran* (Barcelona, 1990), ne parle com d'un « llibre fet per un home dotat d'ina intel·ligència i diligència sorprenents » e ne trè, tot eth long der estudi, d'abondoses informacions « per la decisiva proximitat de la capital del Comenge per la Vall d'Aran. »

D'ua tonalitat ben diferenta ei eth *Dictionnaire du Patois du Bas-Limousin (Corrèze) et plus particulièrement des environs de Tulle*, publicat a títol postum, en 1825, en Tula, per advocat Joseph-Anne Vialle. Per esperit que l'anime, er obratge s'amerite d'èster classat damb es diccionaris dera generacion següenta. Tath sòn autor, er abat Nicolas Beronie (1724-1820), era analogia entre er antic « roman » e eth « patés » non hè cap de dobtè e per ben que s'agigue format « en Megdia dera França mantuns idiomes destriant-se per mil detalhs », eth

provençau, eth lengadocian, eth tolosenc, eth bordalés (bordelois), eth biarnés, eth lemosin, eth peirigordin, er auvernhàs, eca, « tostemp ei eth madeish hons. »

Mès er apòrt mès important dera prumèra mitat deth s. XIX ven der antic provençalés. Ena sua quista des orígens nacionaus, es estudiosi tornen a descobrir es trobadors e era resplandor dera lirica medievau. Atau, er amirau Henri Pascal de Rochegude (1741-1834), arrehilh d'Albi, que s'a nomenat deputat ena Convencion, met a profit es longues estones que passe en París entà recopiar inalassablaments es manuscrits conservadi ena Biblotèca Nacionau. Un còp tornat, ne trè dus obratges que pareishen en Tolosa en 1919 : eth *Parnasse occitanien* ou *Choix de poésies originales des Troubadours tirées des manuscrits nationaux* et un preciós *Essai d'un glossaire occitanien pour servir à l'intelligence des poésies des Troubadours*.¹³ De 1838 a 1844, pareishen tanben, a títol postum, es sies magnifics volums deth *Lexique Roman* ou *Dictionnaire de la langue des Troubadours comparée avec les autres langues de l'Europe latine*, de François Just Marie Raynouard (1761-1836), membre der Institut Reiau de França e secretari perpetuau dera Acadèmia francesa. Arrehilh de Brinhòla (Brignolo), en Provença, Raynouard ei tanben er autor, entre auti, d'ua *Grammaire des Troubadours* (1816) e d'un *Choix des Poésies originales des Troubadours* (1816-1821) en sies volums. Cada paraula deth lexic ei illustrada de citacions manlheuades as trobadors e s'acompanhe des sòns corresponents enes diversès lengües romaniques, en vertut d'un principi que Mistral va reprèner entara redaccion deth *Tresor dóu Felibrige*. Er obratge se destaque peth sòn endom e pera riquesa e era justessa deth sòn contengut.

2.3 *Dis Aup i Pirenèu (1846–1887)*

Luenh d'èster perimits, es trebalhs de Rochegude e de Raynouard constituissen encara ué ua mina extraordinària d'informacions. Mès qu'an tanben contribuit a marcar era Istòria en rason dera influéncia determinanta que exerciren sus es intellectuauus occitans deth corrent deth s. XIX, que prenen alavetz definitivaments consciéncia, non solaments deth passat gloriós dera lengua, mès tanben dera sua continuïtat a trauers eth temps e er espaci, es diversis dialèctes provençaus e gascons escapant d'alavetz ença ara sua condicion serviciu d'« idiòmes locaux » entà aparéisher com es dignes aires dera prestigiosa lengua des trobadors. Eth 21 de mai 1854, en Castèu (castèth) de Font-Segugno, eth joen Frederic Mistral (1813-1914), Josèp Roumanille (Jousè Roumaniho) (1818-1891), Teodòr Aubanèu (1829-1886) e quate primadiers mès, apiten, coma se sap, eth Felibritge entà trebalhar ara *restauracioun de la lengo naturalo e istourico dóu país e rèndre la vogo au provençau pèr l'aflat e la flamo de la divino pouèsiò*.¹⁴ D'aquera naua consciéncia va gèsser, ena segonda mitat deth s. XIX, ua auta garba de magnifics obratges.

Eth *Dictionnaire Provençal-Français* ou *Dictionnaire de la langue d'Oc ancienne et moderne* deth Doctor Simon-Jude Honorat (1783-1852) pareish, en Dinha, en dues partides e tres volums — quate se tiem compde deth *Vocabulaire Français-Provençal* que lo complète — en 1846, 1847 e 1848. Er autor, originari d'un bordalat d'Alòs, enes Aups de Nauta Provença, ei mètge de formacion e naturalista. Com ac endique eth frontispici der obratge, eth diccionari conten : « toti es mots des diferenti dialèctes [dera lengua d'Òc] que er autor a podut conéisher ; era sua prononciacion figurada, es sòns sinonims, es sòns equivalents en italian, en castelhan, en catalan, en alemand, eca, cada viatge qu'eth radicaui ei eth madeish, es sues definicions e es sues etimologies. » En despiet dera grafia arcaizanta escuelhuda per Honorat, eth diccionari, ric de mès 102 000 paraules (!), se senhale, sense contèsta, com un monument de paciéncia e d'intelligéncia.

Eth *Dictionnaire de la langue Romano-Castraise et des contrées limitrophes*, publicat en Castres (Albigés), en 1850, ei eth frut deth trebalh deth ritou (caperan), Jean-Pierre Couzinié (1794-1860). Eth títol deth diccionari, tipic dera retorica deth temps,¹⁵ ditz pro que er autor auie pliaments consciéncia dera continuïtat istorica entre era « lengua romana » — coma se solie aperar alavetz er antic occitan — e eth lengadocian en usatge enes parçans de Castres deth sòn temps. Geograficaments, era sua vesion dera lengua s'espandís ath lengadocian tot sancer ; tant i a que trè es sues citacions des poètes de bèth shinhau pertot : Godolin (Tolosa), Jasmin (Agen), Peyrot (Milhau), er abat Favre (Montpelhièr), Auger Gaillard (Rabastens). Couzinié que refuse era aidia que era lengua pogue desaparéisher un dia, se pause era question dera sua adaptacion a de nauères contingéncias : « Eth francés », ce ditz, « se mos enriquís tot dia d'ua corderinga de paraules manlheuades ath grèc ; eth patés,¹⁶ que non se vòu morir encara, admet paraules que li hèn nacèra tàs rapòrts jornalèrs. Atau eth patés se mos ei apoderat de *telegrapho*, *reberbero*, *gaz*, *tounduzo*, eca ; e des paraules aqueres, se'n servís com s'èren vertaderaments sues, permor que n'a de besonh en estat actuau dera nòsta societat. »

Er an 1863, Gabriel Azaïs (1805-1888) hè paréisher, en Besiers, eth prumèr volum deth sòn *Dictionnaire des Idiomes languedociens, étymologique, comparatif et technologique*. Azaïs que s'a hèt a conéisher pes sòns trebalhs sus es trobadors de Besiers ei un romanista e un medievista entenut ; qu'ei tanben er hilh deth poèta besierenc, Jacques Azaïs (*Berses Patoises*) e er interlocutor privilegiat des felibres provençaus, Roumanille et Mistral, en Lengadòc ; ua figura màger, donques, per ben que plan desbremhada ath dia de ué, dera renauida occitana. Eth diccionari se daurís sus un long abansdider de 27 pagines, a on er autor e comence per arrebrebar que « es nombrosi idiòmes que existissen ath dia de ué en Megdia dera França an un orígen comun »

e « deriven directaments deth roman der Edat Mieja ». Que senhale tanben que « era *lingua romana* parlada ath dia de ué se despartís en tres dialèctes màgers, eth lengadocian, eth provençau e eth gascon », ja sie que decidisque, en un prumèr temps, au mens, de dar era preferéncia ath lengadocian, « en tot préner per base deth [sòn] trebalh er idiòma besierenc. ». De hèt, cada article deth diccionari aufrís de *façon* metodica :

- era paraula en usatge en Besiers o en d'auti parçans deth Lengadòc ;
- era sua prononciacion quan i a lòc de precisar-la ;
- era forma en antic provençalés (er « antic mot roman », segon era terminologia adoptada per autor) ;
- era etimologia, e es omonimes, quan n'i a cap ;
- era revirada o era definicion en francés ;
- era etimologia, d'après eth « preciós airetatge », ce mos dit Azaïs, que l'a leishat sa pair, Jacques Azaïs ;
- diversès citacions trètes d'obratges « antics e modèrnes escrivits en *lingua romana* ».

Eth trebalh s'interromp ara letra B (*boulhat*). Mès, Azaïs, hart de trebalh e acupat a d'auti projectes editoriaus d'importància — que s'ei atelat tanben ara tasca que consistís a publicar eth long manuscrit deth *Breviari d'Amor* deth trobador besierenc, Matfre Armen-gaud — lo repren en 1870 en tot balhar-li encara mès d'endom : « Pendent era guèrra, è trebalhat molt ath mèn diccionari qu'è estienut a guaireben toti es nòsti idiòmes meridionaus. », ce ditz a Mistral en ua carta datada deth 15 de junhsèga de 1871.¹⁷ Tant i a que en

1877-1878, pareish, en Montpelhièr, en tres magnifics volums, era version definitiva deth diccionari, dejós eth títol evocator de *Dictionnaire des Idiomes Romans du Midi de la France comprenant les dialectes du Haut et du Bas-Languedoc, de la Provence, de la Gascogne, du Béarn, du Quercy (sic), du Rouergue, du Limousin, du Bas-Limousin, du Dauphiné, etc.*

Eth *Dictionnaire Patois-Français du Département de l'Aveyron*, publicat a títol postum, en Rodés, en 1879, pera Societat des Letres, Sciéncias e Arts der Avairon, ei era òbra der abat Aimé Vaissier (1821-1875), licencié *es-lettres*. Ric de mès de 650 pagines, qu'ei dauantejat per un interessant estudi sus eth parlar deth Roèrgue.

Deth pè des cimes pirenenques, enfin, arriba en 1887, eth *Dictionnaire Béarnais ancien et moderne*, que recuelh toti es tèrmes deth gascon classic d'après es Fòrs de Biarn e de Navarra, eth *Libe d'Aur* de Baiona, es *Costumes de Sola* e es Archius des Baishi Pirenèus, mès tanben, parallelaments, toti es mots en usatge entara fin deth s. XIX, en Biarn, en Baish Ador (Baiona), en Shalòssa, en Bigòrra e en Armanhac.¹⁸ Ric de guaireben 20 000 articles, qu'ei eth frut dera collaboracion malerosaments fugidissa entre dus especialistes des tèxti bearnesi antics, er archivista des Baishi Pirenèus, Paul Raymond (1833-1878) — que se moric abans d'auer podut portar a tèrme eth prètzhèt — e Vastin Lespy (1817-1897), professor de Letres en Licèu de Pau e autor, en 1858, d'ua preciosa *Grammaire Béarnaise*, reeditada en 1880.

Mentavem encara eth voluminós *Dictionnaire Languedocien-Français* de Maximin d'Hombres, publicat en Alès, en 1870, es dus volums deth polit *Dictionnaire analogique & étymologique des Idiomes Méridionaux qui sont parlés depuis Nice jusqu'à Bayonne et depuis les Pyrénées jusqu'au Centre de la France* (Nimes, 1875), de L. Boucoiran, molt complèt tanben e didactic, e eth preciós *Dictionnaire Français-Occitanien donnant l'équivalent des mots français dans tous les dialectes de la langue d'Oc moderne*, de Louis Piat (1893)

Non manque cap tanpòc d'òbres manuscrites arremontant ad aqueth periòde o ath prumèr tèrç deth s. XX. Naueraments (2007), er IEO (Institut d'Estudis Occitans) dera Droma a publicat eth *Dictionnaire des Dialectes Dauphinois anciens et modernes* der abat Louis Moutier (1831-1903), que compde damb mès de 25 000 entrades e deth quau er eminent romanista soïsse Walther von Wartburg a podut escriuer que, per ben que siguesse demorat longtemps en estat de fiches manuscrites, ère « un des mès bèri obratges que i aguesse d'aqueth estil » ; senhalem tanben era publicacion, en 2003, per ua equipa dera universitat de Bordèu, deth *Dictionnaire Gascon-Français* der abat Vincent Foix (1857-1932), que damb mès de 13 500 articles abraça tot eth despartament des Lanes. De hèt, un pialèr d'òbres manuscrites — coma, per exemple, eth *Boucabulari Luchounés* de Bernat Sarrieu (1875-1935) — demoren atau que les se pòrte ara coneishença deth public.

Però, damb er abat Moutier e Bernat Sarrieu, se daurís un nauèth capítol ena istòria der aranés e dera lexicografia occitana : eth deth Felibritge e dera Reneishença contemporanèa.

2.4 Lou Tresor dóu Felibrige (1886) : un monument nacionau

Damb es sòns dus volumes amassant mès de 1100 pagines, *Lou Tresor dóu Felibrige* ou *Dictionnaire Provençal-Français embrassant les divers dialectes de la langue d'Oc moderne*, que comencèc per èster publicat per fasciculs a partir de 1879, abans de paréisher dejós era sua fòrma definitiva en 1886, ei era gran òbra lexicologica de Frederic Mistral. S'ei probable qu'aqueth esmiraglant trebalh de benedictin neishèc deth besonh qu'auie eth tot joen poèta qu'ère alavetz Mistral de horgar-se eth madeish er utís que li hège nacèra entà escriuer, que da enes sòns *Memòri*, ua vesion mès romantica des orígens deth sòn obratge que hè remontar ath dia madeish dera fondacion deth Felibritge, en *Font-Segugno*, eth 21 de mai 1854 :

Glaup¹⁹ reprenguè :

— Es pas lou tout, coulègo ! Sian [= èm] li felibre de la Lèi...
Mai la lèi quau la fai ?

— Iéu [= jo] ! diguère e vous jure que, devriéu aquí metre vint an de ma vido, vole, pèr faire veire que nosto lengo es lengo, encarta lis article de lèi que la regisson...

Drolo de causo ! sèmblo un conte ; e pamens [= totun] es d'aquí, d'aquel engajamen pres un jour de festo, un jour de pouèsto e d'em-

briagadisso, que sourtiguè l'einorme, l'achinissènt pres-fa [= prètzhèt] de moun Tresor dóu Felibrige o Diciounàri de la lengo prouvençalo, ounte s'es foundu vint an d'uno carriero de pouèto.

Que dispausam de quauques informacions sus era genèsi deth trebalh e era faïçon dera quau eth mèstre e procedic ; que sabem que despolhèc sistematicaments toti es autors modèrnes, establint inalassablaments ua impressionanta colleccion de fiches que malerosaments non s'a conservat ; tanben se servic des dictionaris que auie ara sua disposicion. Era part que reven a Honnorat e Azaïs ei considerabla ; Mistral se passionaue pera lectura d'Honorat. Comencèc per hèr-se'n prestar un exemplar a Roumanille, abans de hèr eth madeish era adquisicion deth preciós document ath mès de gèr de 1853. Ath mès d'aost de 1863, escriu a Azaïs : « È rebut era prumèra liurason deth vòste excellent dictionari lengadocian e que sò en tren de despolhar eth vòste « A » de ce que hadie nacèra ath mèn. »²⁰ Mès, Mistral se documentèc tanben de faïçon mès dirècta en amassar eth madeish ua documentacion de prumèra man. En portrèt que drecèc deth poèta,²¹ eth lingüista francés, Gaston Paris (1839-1903), qu'au mos mòstre a pè d'òbra ath cant des sòns informators lengadocians, en Eraut :²²

Lo veigú a Magalona que s'enqueheraue damb es pescaires, tath sòn gran dictionari, de toti es tèrmes especiaus que podien emplegar e que dilhèu encara non auie recuelhut. Ère aquíu, seigut laguens eth batèu, manejant en coneishedor cada un des armègi, tocant cada ua des parts deth vaishèt e dident : « Nosati, en casa nòsta, ac didem atau ; e vosati ? » E es pescaires, en tot arrir e esmervelhats, li didien tot eth sòn vocabulari e eth s'apuntaue tot ce que i auie de nau. Pertot, damb es mestieraus, es lauradors, es pastors, procedie ara madeisha enquista familièra e metodica ; pertot atau paupaue eth còr e eth pols dera mair tan estimada dera quau e volie dreçar ena sua gran òbra eth portrèt complèt e vieu, seguint eth batement deth sòn sang que pretenie arreviscolar denquia eth laguens des sues mès petites e esluenhades artères.

Tant i a que, d'acòrd dab ce qu'ei endicat en sòn frontispici, eth Tresor conten :

1° Totes es paraules en usatge en Megdia dera França, damb era sua significacion francesa, es accepcions en pròpi e en figurat, es aumentatius e es diminutius, e un pialèr d'exemples e de citacions d'autors ;

2° Es varietats dialectaus e arcaïques a costat de cada paraula, damb es equivalentes enes divèrses lengües romaniques ;

3° Es radicaus, es formes deth baish latin e es etimologies ;

4° Es sinonims de totes es paraules preses enes sòns divèrs sentits ;

5° Eth tablèu comparatiu des vèrbes auxiliars enes principaus dialectes ;

6° Es paradigmes de molti vèrbes regulars, era conjugason des vèrbes irregulars, e es emplecs gramaticaus de cada votz, eca.

Tau quau, que constituís eth monument màger e james igualat de tota era istòria dera lexicografia de lengua d'Òc.

3 Es trebalhs contemporanèus

S'auem pres eth temps de retraçar era istòria des primèri trebalhs de lexicografia occitana, ei permor que mès que cap d'aute tipe de produccion, dilhèu, an contribuït a hèr nèisher en país d'Òc ua naua consciéncia lingüística e qu'an tornat era sua dignitat ara lengua. Quau ei era situacion actuau ? Serie hastiós entath liegedor de dreçar aciú er inventari complèt de tot ce que pòt existir ; ne damb gran trebalh, d'aulhors, mos esqueiríem a hè'c. D'autan mès que mancam d'arrecula entà jutjar damb tota era serenitat e tota era objectivitat voludes dera portada efectiva que pòden auer es diverses produccions existentes. Aquera riquesa ei eth signe, tot en un còp, d'ua cèrta vitalitat dera lengua — se mès non, coma lengua de cultura —, der interès que, en despriet soent dera sua non transmission as joenes generacions, e suscite encara e mès que james en çò deth gran public, e tanben, dera emergéncia de naua besonhs ligadi ath desvelopament — laboriós ! — deth sòn ensenhament e ara aparicion d'ua forma embrionària de socializacion. Mos acontentaram donques d'endicar quaus son es granes linhas dera recèrca lexicografica actuau en Occitània, en tot senhalar quauquis uns des trebalhs que s'a hèt, sense james preténer ara exhaustivitat, ne tanpòc prejutar der interès que pòden presentar es òbres (o es iniciatives) que negligim de mentàuer.

S'era màger part des trebalhs de lexicografia occitana son istoricaments eth frut d'iniciatives individuals — aquerò, ja ac auem vist, des des orígens —, era necessitat de coordinar es esfòrci sus tot eth territòri e de miar ua accion coerenta e concertada, a conduït es divers actors concernits a adoptar un foncionament mès collegiau. En aguesti moments, tres institucions màgers se partatgen — laguens der occitanisme, tostemp —, eth trebalh de recèrca, de regulacion e de difusion : eth *Congrès Permanent de la Lenga Occitana*, domiciliat en Castèth d'Este, en Vilhèra (Pau), a ua tòca deliberadaments pedagogica ; enquia ara s'a consacrat mès que tot ara lexicografia. Era *Acadèmia Occitana o Consistòri del Gai Saber* « se dònà per prètzfait de defendre e promòure la lenga occitana com lenga de cultura, de comunicacion e de creacion. » Era sua activetat ei essenciaments d'orde lexicologica, ja sie que age tanben per ambicion de trebalhar ara constitucion d'un « diccionari generau dera lengua occitana ». Deth sòn costat, era tota nauèra *Acadèmia Aranèsa dera Lengua Occitana* — era quau, istoricaments, s'arraïtze ena *Seccion de Lingüística der Institut d'Estudis Aranès* — compde damb dues seccions : era ua tar aranès propiament dit e era auta tar occitan generau. En despartament des

Nauti Pirenèus, eth *Comitat dera Lenga*, hicat en plaça en 1996, peth *Conselh Generau*, s'esfòrce de promòir e de socializar er usatge deth gascon, a trauèrs es sues varietats propiament bigordanes ; en 1998, publicuèc eth diccionari *Atau que's ditz*, que recuelh e sintetize eth materiau amassat en divers punts deth despartament ath cant d'un quizenat de corresponents locaux. Tanben s'a de senhalar eth trebalh efectuat enes *Valades occitanes d'Itàlia des dera Chambrà d'Òc*.

3.1 Era fixacion dera norma escrita

Fixar er usatge escrit siguec un chepic e ua prioritat des des primèri moments dera *Respelido*, en s. XIX. Aqueth procès de codificacion lingüística iniciat laguens eth *Felibritge*, per Jusèp Roumanille e Frederic Mistral, s'a perseguit, de dempús, en occitanisme, a on a balhat lòc ath concèpte de *lenga literària* popularizat, ena sua *Gramatica Occitana segon los parlars lengadocians* (1936), per Loís Alibèrt (1884-1959) ; concretaments, qu'a consistit en un doble trebalh de seleccion des formes e d'epuracion.

Gaston Paris a perfectaments descriut ce quin, entre totes es formes existent ena lengua parlada, Mistral escuelhié es que li semblauen convier melhor : « Enes *Prouvençalo*, era garba de tèxtes publicada, en 1852, dejós era direccion de Jusèp Romanille, òm tròbe peth mot *hemna* es formes *femo, fumo, fremo, feno, fenna*, e que non son aqui de simples diferéncias grafiques, be son variantes fonetiques. Era nauèra ortografia causís ua d'aqueres formes, generauments era que s'apròpe mès deth latin (aciú *femo*) e l'admet soleta. »²³ Dera madeisha manèra, Alibèrt, en sòn *Dictionnaire Occitan-Français selon les parlars languedociens* (1966), non reten, per exemple, pera paraula *hièu* < FĪLU, qu'era forma *fil* (ultra-minoritària sus eth terrenh²⁴), considerant totes es autes solucions possibles *fièl, fial, fiaù, fiu*, eca, coma de simples variantes pròpies ar usatge orau.

Era delicata question des gallicismes (o francismes) — des ispanismes en Aran, des piemontismes enes *Valades* — a alimentat ua abondosa literatura. De hèt, era prevencion contra es gallicismes arremonte luenh en darrèr e correspon, en ua cèrta mesura, a ua reaccion instintiva en çò des locutors. En s. XIII dejà, eth trobador catalan, Raimon Vidal de Bezaudun (Besalú) fustigue, enes *Rasós de Trobar*, era solucion « de facilitat » que consistís a recórrer a cèrtes formes franceses pes besonhs dera rima :

Pois vos dic qe tuit cill qe dizon : amis per amics, et mei per me an fallit, et maintenir per maintenir, et retenir per retenir, tut fallon, qe paraulas son Franzezas, et nos las deu hom mesclar ab Lemosinas, aquestas ni negunas paraulas biaiasas.²⁵

Dera madeisha manèra, Achard, observe, en 1785, que « en despriet deth Lenguatge corromput que s'a

introduisit enes Viles de Provença, ara gent dera campanha, les ne saberie grèu se cambiaven de prononciacion. » « Ja è vist pagesi », ce ditz, « que pelejauen damb severitat es sòns mainatges per auer dit moun pèro, com se sòl díder enes Viles, que non pas moun paire. » En 1890, eth reglament deth concors literari organizat en Tarba ath parat des hèstes felibrenques, precise que « es autors redactaràn es sues òbres ena lengua mès pura e castigada possible [e que] non auràn paura d'arremplaçar es paraules embastardides, manlheuades ath francés [sic], pes paraules corrèctes, quan aurièn a emplegar formes que solet entenen es ancians », ahigent que « s'an de maufidar mès que tot des votz en ouère (glouère), en esse (allégresse), en ice (serbice) » e que « s'a de balhar hin tanben a esvitar es dobles francesi (mouna en lòc de puya, pouya, puja o pouja — descende en lòc de debara) [e que] es paraules damb ll dobla non son de bon gascon [estent que] ua paraula corrècta, a viatges un shinhau desbrenhada, existís a costat », coma « per exemple, [tà] vallée [que] non se ditz balléu, senon bat, bath, bach o barte. »²⁶ Un des participants ath concors, un tau P. Mousseigne, de Barlets, enes parçans de Sent Per de Bigòrra, n'aprofite, d'aulhors, entà escarnir en ua poesia trufandèra, es qui se dèishen anar a barrejar eth francés damb eth gascon :

Moun Diu, toutu, qu'èy pla doumadye
De bède aci, de mès én mès,
Quin se perd ét nouste léngadye
P'ère mesclanhe dét francés !

Coum ets maynats d'ères escoles
Bèt cop que parlen ets bièlhous [= es vielhs] ;
Nou disen pas : casaus è loles,
Mès pla béroy : Yardis è flous.

Ballèu nou-y a mès de garies,
Pértout qu'èy poules è poulards,
È p'ères noustes météries
En loc de guits [= lits], que tièn canards...

Entà Roumanille e Mistral, « [eth trebalh d'épuration] consistic mès que tot a eliminar eth mès possible es mots francesi que auien arremplaçat, en usatge deth pòble madeish, es sòns corresponents provençaus... Mistral que restaurèc es formes provençaus quan s'atrappaue que èren encara vieues, [arribant] gràcies as sòns esforcis e as des sòns discípolos, [a tornar-les a hèr] a entrar pòc a pòc en usatge popular ».²⁷ Non se hec sense mau. Roumanille condèc en ua carta ce quin aquera question des francismes l'auie valut de pelejar-se damb eth sòn collèga e amic, Camille Reybaud, « òme de nauta valor, intelligéncia d'eleit e, enes sues ores, poèta francés e provençau des gèncers » : « A ! Quines peleges, mon Diu ! non auérem toti dus ad aqueth subjècte, mentre mos passejàuem (...) den-

quia gahar-mos peth peu, brave Pauloun ! Non me hec cambiar d'opinion, ne jo lo convertí tanpòc. » E Reybaud continuèc a estimar-se mès pantaloun que non pas braïo, e a escriuer açcan que non pas acènt (= accent).²⁸ Aqueth trebalh d'espurgament se perseguís ath dia de ué, ce que non manque cap, bèth còp, de balhar lòc a bèri excèssi que contribuïssen a esluenhar era lengua escriuta dera que se parle encara peth carrèr. En abans-díder deth Civadòt (Petit Dictionnaire Français-Occitan), es sòns autors expliquen ce quau siguec era sua linha de conduita en matèria de gallicismes : « Ei evident que se volem deféner seriosaments era nosta lengua », ce diden, « ei important que n'apareishe cap com un broton deth francés o un patoès embastardit e incapaç de foncionar tot sol. Un cèrt chepic de puresa hè donc nacèra. Qu'ei atau que n'auem pas hèt figurar en aguest diccionari francismes autan extravagants com fama (= hemna) o chèsà (= cagira) que se senten en uns quanti lòcs deth Biarn mentre qu'es paraules autenticaments biarneses son perfectaments conegudes en d'auti lòcs (...) Però, non se pòt espurgar un diccionari occitan de toti es francismes tanpòc (...) Atau, tant vau eliminar un francisme coma caïèr²⁹ e substituir-li era paraula quasèrn.³⁰ Mès auríem enganat er usatgèr en dar-li a creir que, s'emplegaue era paraula quasèrn, toti l'anuen comprèner sense cap de problèma. »³¹ Era darrèra observacion ei particularaments pertinenta. Toti es manlhèus non se pòden balejar. Atau, en Aran, quauqui ispanismes, com un vasso o eth vèrbe limpiar, se son talaments aclimatats ath païsatge lingüistic ambient que son passats atau madeish dera auta part deth Portilhon, en Luishon, per exemple. En sòn preciós Vocabulaire fondamental du provençal de Basse-Provence (1997), Jean-Claude Bouvier e Alain Barthélemy-Vigouroux drecen era lista d'un dotzenat de tèrmes manlheuadi ath francés, entàs quaus es equivalents en usatge ena lengua literària, son completaments desconegudi des usatgèrs : ardoasa < fr. ardoise, caddò < fr. cadeau, gatò < fr. gâteau, equipa, esplatacien < fr. exploitation, imperatriça, otèl, tissar (= « téisher »), tissagi (= tissatge), toaleta, trotoar (= trotoèr), voale (= voèle : eth voèle dera nòvia). En dehòra, dilhèu, de lòsa (lausa) e de téisher encara ben atestadi, ce'm semble, se mès non en Gasconha, era lista — non exhaustiva — serie sensiblement era madeisha pertot ena Occitània francesa. Enes Valades occitanes d'Itàlia (Piemont), cèrti piemontismes supausats, coma sentir per auvir (enténer), que s'arretroèbe dera auta part deth domeni, en aranés (sén-ter), mès tanben en catalan, son en realitat d'autentic occitanismes qu'era coïncidéncia damb eth piemontés a permetut de mantier en vigor denquia eth dia de ué. Ei era madeisha causa en Aran, damb, per exemple, un advèrbi coma però < PER HOC o un indefinit coma molt, toti dus ben documentadi en antic provençalés e en gascon classic, mès que, per excès de purisme, s'a hòrabandit der usatge escrit e der ensenhament.

En matèria de codificacion, eth libe fundamentau, per ben que l'agen publicat a títol postum, ei naturauments eth *Dictionnaire Occitan Français selon les parlers languedociens* (1966), de Loïs Alibèrt. Damb 109 000 entrades, eth magnific *Diccionari ortografic, gramatical e morfologic de l'occitan*, de Josiana Ubaud, pareishut non i a guaire (2011), ne reactualize es dades ara lutz des coneishences actuaus, entà aufrir ath public « una lenga normada e fisabla ». En Biarn e Gasconha, a on era grafia dita *febusiana* (*Escole Gastoù Febus*) daunegèc denquia es annades 1970, era òbra de referéncia demore encara e tostemp eth *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon modernes embrassant les dialectes du Béarn, de la Bigorre, du Gers, des Landes, et de la Gascogne maritime et garonnaise*, de Simin Palay (1991, pera edicion nauèra). En despriet deth sòn format redusit (7 000 paraules), eth *Petit Dictionnaire Français Occitan (Béarn)*, dejà mencionat, constituís encara un ensturment de trebalh utile ; siguec eth prumèr trebalh d'aqueth tipe en grafia alibertina pera zòna gascona. Que s'i an vengut ahíger, de dempús, es dus bèri volums deth *Dictionnaire Français Occitan (Gascon)* de Gilabèrt Narioo e Miquèu Grosclaude (2004-2005, guaireben 50 000 paraules). Pes autes zònes dialectaus e tostemp en grafia alibertina, mentauem, tath Lemosin, era Marcha e eth Peirigòrd, eth *Dictionnaire Occitan/Français* (2003) e eth *Dictionnaire Français/Occitan* (2010) d'Yves Lavalade e, tàs Valades, eth preciós *Dizionario Italiano Occitano / Occitano Italiano* publicat per *Espaci Occitan* (Coni, 2008). Senhalem encara era existéncia de dus auti obratges fundamentaus : tara Provença, a on s'a mantengut er usatge dera grafia felibrenca (mistralenca), eth beròdi *Diccionari francés-prouvençau* de Jules Coupier (nauèra edicion corregida, 2009) e tara Auvèrnhe, eth *Nouveau Dictionnaire Général Français Auvergnat*, de Pierre Bonnaud (1996), en eicritürà euvarnhatà unefiadà (escritura auvernhatà unificada).

Dauant eth dangèr que les semblaue representar ua lengua massa artificial — ua *lengua de farlabica*, que's ditz en occitan —, d'auti diccionaris an cercat a privilegiar era lengua efectivaments en usatge, hèn a repausar, pera màger part, er essenciau deth sòn contengut sus divèrses enquistes de terrenh. Ei eth cas, ja ac auem dit, deth lexic Atau que's ditz o *Dictionnaire Français-Occitan*, en gascon des Nauti Pirenèus (7500 entrades, 1995) ; de Lou Saber o *Dizionario enciclopedico dell'occitano di Blins* (« 12 milo paroles de nouostro lengo », 1996), de Giovanni Bernard, dit Janò di Vielm (Val Varacha) ; deth *Dictionnaire Français-Béarnais* (4200 paraules, 2006) e deth *Dictionnaire Béarnais-Français* (12 000 paraules, 2014) de Bernard Moreux e Jean-Marie Puyau ; e deth *Dictionnaire Général Auvergnat Français* (2005) de Karl-Heinz Reichel. Mencionem encara tres auti obratges que, per èster un shinhau anteriors, procedissen tanben dera madeisha logica ; que son en grafia felibrenca : 1° eth *Diccionari Lengodoucian-Francés* (1978) d'Adelin

Moulis, que recuelh mès que tot es paraules en usatge en Nauta Arièja (dialècte foishenc) ; 2° eth *Dictionnaire Français-Niçois* (1983) de Georges Castellana (en nissart) ; 3° eth *Dictionnaire Occitan-Français* (1992) publicat pera *Escolo Gabalo* (en dialècte gavaudanés). Enfin, per ben que non sigue un diccionari mès un metòde d'aprendissatge, er excellent *Manuel Pratique de Provençal contemporain*, d'Alain Barthélemy-Vigouroux e Guy Martin (2006), s'amerite tanben d'èster senhalat pera gran quantitat d'elements lexicografics qu'aufrís e er aparelh critic que les acompanhe.

3. 2 Deth vocabulari fundamentau ar occitan generau

Se pendent longtemps, er essenciau dera activetat lexicografica a consistit a recuèlher menimosaments era extraordinària riquesa disponibla, era emergéncia de nauères practiques lingüístiques, generauments ligades ath desvelopament dera lengua en miei urban, a afavorit era espelida de tota ua gamma d'utissi nauèri. Eth besonh de dispausar entar ensenhament d'un cabau de paraules elementari a suscitau ua reflexion sus eth vocabulari de base. Dera madeisha manèra, er hèt de poder compdar, en cèrtes circumstàncies, damb ua lengua mès « nèutra », non marcada d'un punt de vista dialectau, a amiat es practicians a interrogar-se sus eth concèpte d'occitan « estandard » o d'occitan « generau ».

Com ac explique Roger Barthe, en abans-díder deth sòn *Lexique Français-Occitan* (1970) « B'existís un cèrt

nombre de dictionaris que s'esfòrcen de recensar es inagotables riqueses des diversis dialèctes occitans. Qu'òm i tròbe soent, per un madeish mot francés, vint o trenta equivaléncias occitanes (...) [Mès calie] proposar ua seleccion morfologica e lexicau mès rigorosa que tengesse compde des exigéncias fundamentaus d'ua lengua vertaderaments modèrna e dera sua foncion veicular. » En 1905, dejà, en tot prumèr numèro dera *Bouts dera Mountanho*, era revista dera *Escòlo deras Pirenèos*, Bernat Sarrieu (1875-1935), de Luishon, envisatjaue era existéncia d'un occitan generau comun a tot eth país d'Òc : « Après tot », ce didie « non mos cau pas hèr d'illusion : se's hè quauqua lenga d'Òc generala, non serà pas era nòsta, ne mèma iauta gascona, ne tanpòc quauque dialècte que digue *le, les*, ath masculin (coma 'th tolosenc) o *la, leis* ath femenin (coma 'th provençau) ; que's harà dab es parlars surtot lengadocians, que diden *la, las, e lo, los*. Mès devath aqueth vèrbe comun, qu'es vint milions d'Occitans poirièn compréner, léger, escriéuer e mèma parlar, tà qué non demorarièn pas, coma dialèctes literaris, es lenguatges locaux des mès petites arregions ? » N'entra-ram cap aciu enes desbats passionadi que, de dempús, an agitat es discussions sus er occitan generau. Er hèt qu'es interessats non se n'agen podut avier sus era terminologia definitiva a adoptar — occitan estandard, referenciau, comun o generau — ei revelator en si. Digam qu'era vesion que se desgatge ué d'aqueth occitan generau deu molt as trebalhs que realizèc, enes ans 1970, eth romanista gascon, Pèire Bèc (1920-2014), sus er occitan centrau.³² Entà Jacme Taupiac (1976) :

L'occitan qu'apelam « comun », per çò qu'es destinat a èstre comun a totes los occitans, es una fòrma de lenga d'òc qu'es estada renduda possibla pels trabalhs dels filològues Pèire Bèc e Rogièr Teulat (...) La morfologia e lo lexic d'aquel occitan son causits essencialament segon lo mai grand espandiment geografic. Lo parlar mairal de l'autor dintra pas en linha de compte : los critèris de causida son pas sentimentals mai scientifics. Per exemple, se ditz segon las regions : lo can, le canh, le gos, eth can, lo chin, etc. Cada tèrme es de bona lenga d'òc, mas quin es lo mai expandit ? Quin es lo tèrme que me permetrà d'explicar a un gascon o a un lengadocian del sud çò qu'es un chin ? Segon de critèris scientifics de reparticion lingüística, direm que lo can es la fòrma de l'occitan referencial e donc comun. Mas las autras fòrmas e los autres mots son tanben d'excellent lenga d'òc.

Es trebalhs de referéncia ena matèria son : eth *Lexique Français-Occitan* (1970) e eth *Lexique Occitan-Français* (1972) de Roger Barthe ; eth *Pichon Dictionari Francés-Occitan* (1977) de Jacme Taupiac (16 300 entrades) ; eth *Dictionari de mila mots* (1992) deth madeish, que conten tanben un ric e percutant estudi critic d'un cinquantenat de pagines sus era codificacion der occitan estandard « a partir de l'analisi de la lenga parlada dins tota l'Occitania » ; *La Palanqueta* o *Dictionnaire Occitan-*

Français/Français-Occitan d'Andrèu Lagarde (1996) ; eth *Vocabulaire fondamental de Basse-Provence (central intérieur, central maritime, rhodanien)* de Jean-Claude Bouvier et Alain Barthélemy-Vigouroux (1997). Senhalem tanben eth *Vocabulari Bàsic Català Occità* (2010) des nòsti amics e confrairs, Jèp de Montoya e Miquèu Segalàs, que tà cada entrada en catalan, da era varianta (o es variants) en occitan comun e en aranés. Deth sòn costat, *Lo Congrès hique* en linha un dictionari de base, en lengadocian e en gascon, molt utile e generauments hòrt ben hèt : *Lo Basic*.

Es toti prumèri dictionaris occitans, ja ac auem vist, èren destinadi a facilitar er aprendissatge deth francés. Es que an per tòca de descriéuer er occitan passen, de tota mòda, pera mediacion d'ua auta lengua — eth latin, dejà, en cas d'Uc Faidit, er italian enes Valades, eca — que ten lòc de metalengua. Quin se volhe que sie, era immensa majoritat des dictionaris occitans existents son donc bilingües e subordinen eth sòn usatge ara existéncia d'ua auta lengua mès. Er hèt qu'existique ué dictionaris monolingües — dictionaris dits « de concèptes » — ei un signe de maduretad. Es dus prumèri sigueren eth polit *Dictionari Elementari Illustrat Tot en Òc*, de Mirelha Braç, Robèrt Martí, Alan Roch e Joan Claudi Sèrras (2002), ric de 20 000 entrades e destinat en prioritat as escolans, e eth monumentau *Dictionari General Occitan a partir dels dialèctes lengadocians*, publicat en 2003, per Joan de Cantalansa. Que s'i a vengut ahíger, de dempús, eth *Dictionari Tot en Gascon* de Peir Mora (30 000 paraules, 2011).

3. 3 Eth treball de tesaurizacion

Era cobertura deth domeni encetada en s. XIX, se perseguís de manèra guaireben sistematica ara ora d'ara. N'i aurà pro de quauqui exemples tà hèr veir que cada cornèr dera tèrra d'Òc, o pòc se'n manque, e dispause ué deth sòn diccionari e que es obratges disponibles abracen pòc o pro er ensem peth territòri : atau, era zòna lengadociana ei, per exemple, arrepresentada peth *Dictionnaire Français-Occitan* e eth *Dictionnaire Occitan-Français* de Cristian Laus (2001) e peth lexic *Tot en Un* de Joan Claudi Sèrras (2007) ; era Provença, peth *Dictionnaire de base français-provençal*, d'Éli Lèbre, Guy Martin e Bernard Moulin (1992) ; eth Biarn e era Gasconha, peth *Dictionnaire de Poche Gascon-Français* d'Eric Chaplain (2011, 25 000 mots) e peth *Diccionari Intermediari Occitan Francés (Gasconha)* d'Elisa Harrer e Patric Guilhemjoan (2014, 25 000 entrades) ; era Auvèrnhe, peth *Petit dictionnaire français-occitan d'Auvergne* de Cristian Omelhièr (2004) ; era zòna deth Daufinat, deth Velai e deth Vivarés, peth *Lexique descriptif occitan-français du vivaro-alpin au nord du Velay et du Vivarais*, de Didier Grange (2008) ; es Aups propiament dits peth *Diccionari Alpin d'Òc* d'Andrieu Faure (2009) ; eth sud des Valades, peth polit *Disiounari Ousitan de Roubilant-Roucavion/Diccionari Occitan de Robilant-Rocavion* de Lorenzo Artusio, Piermarco Audisio, Gianni Giraud e Eliano Macario, que balhe, tà cada paraula mencionada (« 13.000 vous » en tot), tot en un còp, era grafia dita dera *Escolo dóou Po* e era grafia normalizada (alibertina). Quauquis uns d'aqueri diccionaris existissen dejós ua forma numerizada e son consultables en linha : qu'ei, per exemple, eth cas deth diccionari italian-occitan de Rosella Pellerino e Elena Giordano que recuelh eth vocabulari des *parlades* (parlars) de Bueves, Poranh e La Clusa, ena Val Pès ; e des 100 *Paràulas dal Tresor*, eth preciosissim vocabulari tematic de Jean Michel Effantin, hicat en linha pera *Chambra d'Òc*.

Aquerò dit, de dempús era publicacion des diccionaris d'Honorat, Azaïs, Mistral e Hombres, es obratges abraçant, de manèra sintetica, er ensem deth domeni se son hèti escassi, era enormitat dera matèria disponible descoratjant probablaments es bones volentats. Cau pensar que non dispasam tostem pas entara lenga d'Òc der equivalent deth magnific *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni Maria Alcover e Francesc de Borja Moll. Lo Congrès a hèt un prumèr pas en amassar en linha, tath sòn multidiccionari, eth *dicod'Òc*, eth contengut d'un quinzinat de diccionaris representatius de cinc variants dialectaus diferents. Mès, eth resultat, que s'aufrís en estat brut, demanarie a èster afinat. Eth *Thesoc* o *thesaurus occitan* ei un banc de dades lexicografiques consultable en linha que recuelh, despartament per despartament, era matèria esbarricada enes diversis atlas lingüistics regionaus. Ei eth frut

deth treball d'ua equipa de cercaires gavidada per Jean-Philippe Dalbera, dera universitat de Nissa. Mentauem tanben eth tot nauèth (2015) *Diccionari Occitan Provençau-Catalan*, de Joan-Daniel Bezsonoff Montalat, destinat, ce mos ditz era cobèrta, a « facilitar au public catalan la lectura directa de la literatura occitana » e que, damb 13 000 entrades, compde 5 000 variants dialectaus en provenença de tot eth país d'Òc. Quant ath *Diccionarelet*, eth *Mini-Dico Occitan/Francés* (2005), que se vòu prumèr que tot practic, que hè tanben ua plaça, per ben que necessariaments simbolica, ara variacion « des Aups ara Mar Grana ».

3. 4 Era lexicografia aranesa en Aran

Eth mès antic treball lexicografic james consacrat ara Val d'Aran propiament dita ei eth famós *Vocabulari Aranès*, publicat, en 1915, en *Butlletí de Dialectologia catalana*, per Mossen Jusèp Condó Sambeat (1867-1919), eth pair dera literatura aranesa contemporanèa. Er estudi, preciós entre toti, recuelh un pialèr de tèrmes, amassadi pera màger part en Salardú, a on Mossen Condó exercie alavetz eth sòn sacerdoti, que sense aquerò, seguraments, se mos serien perdudi. Per ben qu'eth sòn interès sigue prumèr que tot filologic, eth copiós diccionari etimologic que conten *El parlar de la Vall d'Aran*, de Joan Coromines (1990), constituís ua mina inestabil d'informacions de tota prumèra man. Tar aranés veicular, era òbra de referéncia demore ben solide er indispensable *Petit Diccionari Castelhan – Aranès (Occitan) – Catalan – Francés* (1991), de Frederic Ver-

gés Bartau, que n'a de « petit » qu'eth nòm. Eth molt acurat *Diccionari Català-Occità* (2005) deth nòste amic e confrair, Patrici Pojada, e de Claudi Balaguer, balhe, tà cada paraula en catalan, er equivalent en occitan generau e en aranés. Ja auem mencionat mès ensús era existéncia deth *Vocabulari Bàsic* de Jèp de Montoya e Miquèu Segalàs. Senhalem encara eth *Diccionari Occitan (aranés)* – Anglés de Ryan C. Furness (2006).

Entà clauar...

Arribat en tèrme d'aguest trebalh, qu'esperam que, se mès non, eth nòste liegedor s'aurà podut hèr ua aidia, tot en un còp, dera complexitat que caracterize es hèts de lexicologia occitana e dera riquesa que represente eth tesar lexicografic corresponent. Ath parat dera cincau edicion deth *Dictionnaire Occitan-Français* de Loïs Alibèrt, en mès de març 1993, er escriptor, Robèrt Martí, alavetz president der Institut d'Estudis Occitans, expliquèc ce quina emocion l'auie procurat

er hèt d'aubrir eth diccionari, peth prumèr còp, quan ère dròlle :

En 1966, quand pareguèt lo *Diccionari Occitan-Francés* de Loïs Alibèrt, èri jove e la lenga la conessiá sonque coma lenga mairala, trantalhavi sovent quand la volidi escriure. Cromptèri lo *Diccionari sul pic*, e me sovèni que lo còr me fasiá polset quand lo dobriguèri dins la carrièra que poguèri pas esperar d'èsser a l'ostal. Quin istòria d'amor entre un jove de vint ans e una lenga millenària ! Los mots de l'ostal, aquí, de reng, dins lor vestit del dimenge, sacralizats pel libre mas saique vius, mots que mos parents s'estonavan de trapar, tant l'escòla lor aviá fach [= hèt] creire que lo francés sol aviá drech [= dret] al diccionari.

Deth *telegrapho* de Couzinié, en 1850, ara aplicacion sus *smartfòne* deth *dicòd'Òc*, non i a, en definitiva, qu'un pas. Eth que, generacion arron generacion, pòrte irresistiblements es hemnes e es òmes d'Òc — es mès conscients d'entre eri, se mès non — a perpetuar, riboun-ribagno, er usatge dera lengua mairana. ✿

Notes

1. Advertim eth nòste benvolent liegedor que, en aguest article — de manèra deliberada —, emplegaram indiferentaments es tèrmes d'aranés, de lengua d'Òc, d'occitan e, en ua cèrta mesura, de provençau ; cada viatge que aranés e provençau s'agen de préner en un sentit mès restrictiu e designen, de faïçon mès especifica, era lengua d'Òc tau com la parlen en Aran o en Provença (eth dialècte aranés o es dialèctes provençaus), eth contèxte permeterà de lhear era ambigüitat.
2. Treiguem es nòstes informacions deth *Tresor dóu Felibrige* de Frederic Mistral, deth *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon modernes* de Simin Palay, deth recuelh *Li Prouvençalo* (1852) de Jusèp Roumanille e deth *Dictionnaire Français-Occitanien* de Louis Piat.
3. Non mencionam qu'es fòrmes efectivaments retengudes peth *dicòd'Òc*, eth multidiccionari mes en linha peth *Congrès*. Que s'i poderie ahíger era forma foishenca (Nauta Arièja) : vedelh.
4. Mentaut per André Gourdin, *Langue et Littérature d'Òc*, 1949, p. 26.
5. Dialècte dera vath d'Asun, enes Nauti Pirenèus.
6. Guardatz eth trebalh de Bernat Sarrieu, *Latin et Gascon, IV Congrès de l'Union historique et archéologique du Sud-Ouest, Biàrritz, 1911*. E tanben, Marie-Josée Dalbera-Stefanaggi, *La Langue Corse*, 2002, p. 45-46.
7. Op. cit., p. 27.
8. F. Guessard, *Grammaires Provençales de Hugues Faidit et de Raymond Vidal de Besaudun (XIIIe siècle)*, París, 1858.
9. Era oelha.
10. *Dictionnaire de la langue vulgaire qu'on parle dans le Dauphiné* par Nicolas Charbot, publié pour la première fois sur les manuscrits originaux, H. Gariel, conservator dera bibliotèca dera vila de Grainòbol, *Bibliothèque historique et littéraire du Dauphiné*, t. IV.
11. Ja sie que H. Gariel pàrligue d'ua « zòna miejancèra » (zone mitoyenne), digam de transicion entre era lengua d'Òc propiaments dita e era lengua d'Oïl, es dialèctes *francoprovençaus*, en usatge en nòrd deth departament francés dera Isèra, èren comunaments aueitadi alavetz coma formant part integranta dera zòna d'influéncia occitana. Entà Frederic Diez (1794-1876), per exemple, eth dialècte daufinenc, que ten per mès armoniós que non pas eth lemosin, be relhèue deth domeni provençau (*Grammaire des langues romanes*, Tr, 1874, p. 400). Dera madeisha manèra, tà Colomb de Batines, que escriu en 1840, eth *patois dauphinois* hè partida des dialèctes « deth Megdia dera França [que] trèn toti eth sòn orígen comun dera lengua romana ». Rebrembam tanben que Lou Tresor de Mistral recuelh es tèrmes en *dóufinen* e que Maurice Rivière-Bertrand, que revirèc *Mirèio* en dialècte de Sent Maurici de l'Eisili (*Muerèglie*, 1881), ère un membre eminent deth Felibrige.

12. Per mès de detalhs sus aqueth manuscrit, guardatz er estudi deth nòste collèga, Joan Thomas, *À propos de la découverte d'un dictionnaire inédit*, ena revista *Lengas*, n° 72, 2012.
13. Se pòt observar que Rohegude, que ei lengadocian, ei un des prumèri, istoricaments, a emplegar eth tèrme *occitanien* (occitanien) entà referir-se ara lengua d'Òc. Era màger part des erudits deth sòn temps s'estimauen mès parlar de provençau (en sens larg).
14. F. Mistral, *Moun Espelido, Memòri e Raconte* (1906).
15. Dera madeisha manèra, se parlaue tanben de « *lengua romanoprovençau* ». Guardatz, per exemple, eth títol der obratge de Mary-Lafon, *Tableau historique et littéraire de la langue parlée dans le Midi de la France et connue sous le nom de langue romano-provençale* (París, 1842).
16. Rebrembam que tara gent deth país, era apelacion familièra de *patés* — *patoès* ei era forma francizada — n'a ren de mespresiu. Historicaments e etimologicaments, que designe era lengua des *pairs* (< PATRIENSIS SERMO) per oposicion ara lengua deth rei.
17. Mentavut per Henri Barthes, *Études historiques sur la « langue occitane »*, 1987, p. 234.
18. Jean Lafitte, deth quau cau senhalar aciu es trebalhs de lexicologia gascona, ne dèc ua reedicion critica, en çò de *Princi Negue*, en 1998.
19. Escais (subernòm) de Pau Giéra (1816-1861), un des sèt primadiers.
20. H. Barthes, *op. cit.*, p. 233.
21. *Penseurs et Poètes*, París, 1896, p. 112.
22. Guardatz tanben A. Gourdin, *op. cit.*, p. 69.
23. *Op. cit.*, p. 112.
24. De hèt, es atlassi non la recuelhen que pera vila de Tolosa madeish, tant i qu'ei permetut de demanar-se se non se tracte en realitat d'un francisme !!
25. F. Guessard, *op. cit.*
26. Non cau díder que quauques ues d'aqueres recomanacions aperarien bèri comentaris. Es paraules *vath* (< UALLEM) e *barta* non son generauments pas sinonimes de *val*, era prumèra designant mès lèu un peisheder de mieja montanha e era dusau un mog-hanquèr. Quant a *alegresa* e *servici* que son dues paraules perfectaments gascones, ja sie que, tara prumèra, se pogue tanben hèr servir era varianta *alegria*.
27. Mentauut per Juli Ronjat, *Grammaire Istorique des Parlers Provençaux Modernes*, Montpelhièr, 1930, p. 69.
28. Mentauut per Eugène Lintilhac, *Les Félibres à travers leur monde et leur poésie*, 1895, p. 90-91.
29. Era madeisha forma se retròbe tanben en Aran.
30. Arren non ei mès segur. Er usatge de *caïèr* ei eth frut de circumstàncies istoriques ligades ara preséncia deth francés ena escòla, mentre que era forma *quasèrn* ei un pur artifici, un autentic neologisme. Qué vau mès ?
31. *Petit Dictionnaire Français-Occitan (Béarn)*, La Civada/Per Noste, 1984, p. 14.
32. Guardatz *La langue occitane* (1963) e tanben eth *Manuel pratique d'occitan moderne* (1983).